

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

SHARQ MASH'ALI

Jurnal veb-sayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/ot>

ISM SO‘Z TURKUMINING TURLANISHIGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR (SAYYID SHARIF JURJONIYNING “NAHVI MIR” ASARI MISOLIDA)

Buzahro Begmatova*O'qituvchi, “Arab filologiyasi” kafedrasida dotsenti**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti***Zulfiya Shakirova***“Arab tili va adabiyoti al-Azhar” kafedrasida dotsenti**O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi**Toshkent, O'zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: nahv, grammatika, morfologiya, fleksiya, eʼrob, omil, mabniy, muʼrab, lafziy, maʼnaviy.

Annotatsiya: Hech kimga sir emaski, respublikamizda chet tillarini oʻrganish va oʻrgatishga katta eʼtibor qaratilmoqda. Chunki, jahon hamjamiyatidan oʻziga munosib oʻrin egallashga intilayotgan mamlakatimiz dunyoning koʻpgina mamlakatlari bilan turli sohalarda aloqalar oʻrnatmoqda va bu albatta chet tillarini, jumladan arab tili tarixi va grammatikasini, qolaversa bu tilning dunyo tillaridan biri sifatida chuqur oʻrganilishiga yana bir sabab boʻlmoqda.

Maʼlumki, ona tilimizda mavjud oltita kelishik, arab tilida uchta kelishikda mujassamlashgan: ular bosh, qaratqich va tushum kelishiklaridir. Bosh kelishik olti oʻrinda, qaratqich kelishigi ikki oʻrinda, tushum kelishigi esa oʻn bir oʻrinda ishlatiladi va mana shu kelishiklarda turlanuvchi soʻzlar “muʼrab”, deb nomlanadi. Shuningdek, arab tilida soʻzlarni “mabniy”, yani oʻzgarmaydigan turi ham mavjud. Muʼrab soʻzlar xoh ism boʻlsin xoh feʼl, gapda bajaradigan vazifasiga koʻra va albatta biror omil taʼsirida turlanadi yoki tuslanadi. Bundan koʻrinib turibdiki, omillar va ularning turlari arab nahvida muhim oʻringa ega boʻlgan mavzulardan boʻlib, koʻpgina mashhur tilshunos olimlar uni yoritishga harakat qilganlar. Ana shunday tilshunoslardan biri Sayyid Sharif Jurjoni boʻlib, olim oʻzining “Nahvi Mir” asarida omil turlari, ularning taʼsir doirasi borasida muhim

ma'lumotlarni keltirib o'tgan va ularni misollar orqali ilmiy tahlil qilgan.

Mazkur maqolamizda mashhur nahvshunos olim Sayyid Sharif Jurjoniyning e'rob omillariga oid nazariyalariga to'xtalib, ularning fikrlarini qiyosiy tahlil qilishga va shu orqali arab nahvida bu mavzu qanday yoritilganini tahlil qilishga harakat qildik.

FACTORS INFLUENCING THE DECLENSION OF NOUNS (BASED ON SAYYID SHARIF JURJANI'S WORK "NAHVI MIR")

Buzahro Begmatova

Lecturer, Associate Professor of the Department of "Arabic Philology"

Tashkent State University of Oriental Studies

Zulfiya Shakirova

Associate Professor of the Department of "Arabic Language and Literature Al-Azhar"

International Islamic Academy of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: nahv, grammar, morphology, flexion, inflection, factor, declinable, indeclinable, verbal, untangible.

Abstract: At present, our country pays great attention to learning and teaching foreign languages. Because, our country is striving to gain a worthy place in the world community, maintaining relations with many countries in the economic, political, cultural, diplomatic, scientific and educational spheres. This in turn indicates that one of the most important tasks is the deep learning of foreign languages, including Arabic and its incomparable beauty, history and grammar. It is also important to learn grammatical rules and terms from the original sources rather than translated sources for better understanding.

As it is known, there are six cases in our mother tongue and all these are included in three of cases of Arabic language. They are nominative, genitive and accusative cases. Nominative case is used in six kind of situations while, genitive and accusative cases are used in two and eleven kind of situations respectively.

It is well known that in Arabic linguistics words are divided into mabniy (i.e. immutable) and mu'rab (i.e. mutable). Whether it is a noun or a verb, it varies in a sentence according to its function. It is clear from this that factors and their types are important topics in Arabic grammar, and many well-known linguists have tried to shed light on them. One such linguist was Sayyid Sharif Jurjani, who in his Nahvi Mir provided important information about the types of factors and their scope, and analyzed them scientifically through examples.

In this small study, we have focused on the theories of the famous Nahvist scholar Sayyid Sharif Jurjani on the factors of I'rabs, and have tried to make a comparative analysis of their views and thus to analyze how the subject is covered in Arabic.

**ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗНООБРАЗИЕ ИМЕННЫХ СЛОВ
(НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ САЙИДА ШАРИФА ДЖУРДЖАНИ "НАХВИ
МИР")**

Бузахро Бегматову

Преподаватель, доцент кафедры "Арабская филология"

Ташкентский государственный университет востоковедения

Зульфию Шакирову

доцента кафедры "Арабский язык и литература аль-Азхар"

Международная исламская академия Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: нахв, грамматика, морфология, флексия, изменение по флексиям, фактор, мабний (то есть неменяющиеся), муъраб (то есть меняющиеся), лафзий, маънавий.

Аннотация: В настоящее время в нашей стране уделяется огромное внимание обучению иностранных языков. Наша страна, которая стремится занять достойное место в мировом сообществе, устанавливает связь со многими странами мира в различных сферах, и это, безусловно, повод для углубленного изучения иностранных языков, а также арабского языка, его историю и грамматику стало одной из важнейших задач.

Известно, что все три падежа: именительный, родительный и винительный падеж соответствуют шести падежам в узбекском языке. Именительный падеж употребляется в шести, родительный в двух, а винительный в одиннадцати случаях.

Известно, что в арабском языкознании слова делятся на такие типы, как муъраб (то есть меняющиеся) и мабни (то есть неменяющиеся). Эти слова, будь то существительные или глаголы, классифицируются или видоизменяются в зависимости от их функции в предложении и, конечно, под влиянием какого-либо фактора. Видно, что факторы и их типы являются важными темами в арабском языке, и многие известные лингвисты пытались объяснить это. Одним из таких лингвистов является Саййид Шариф Джурджани, в своей работе «Нахви Мир» ученый предоставил важную информацию о видах факторов, сфере их влияния и научно проанализировал их на примерах.

В этом небольшом научном исследовании мы остановились на теориях известного лингвиста Шариф

Джуржани о факторах, попытались сравнить их и проанализировать, как эта тема освещается в арабском языке.

KIRISH

Arab tilshunoslari soʻzlarni oxirgi harakatining oʻzgarishiga koʻra ikki guruhga ajratib oʻrganadilar. Ular mabniy (turlanmaydigan مَبْنِي) va muʻrob (turlanadigan مُعْرَب) soʻzlardir. Mashhur nahvshunos olimlardan biri Hifni Nosif muʻrob va mabniy soʻzlarga quyidagicha taʼrif bergan: soʻzlar ikki qismga boʻlinadi, bular oxiri umuman oʻzgarmaydigan soʻzlar, ular “mabniy” deb ataladi hamda oxiri oʻzgaradigan, yaʼni “muʻrab” soʻzlardir.

Turli holatlarda soʻzlarning oxiri turlicha boʻlsa, bunday soʻzlar muʻrob-oʻzgaruvchi (turlanuvchi va tuslanuvchi) soʻzlar deyiladi¹. Masalan: جَاءَ زَيْدٌ – Menikiga Zayd keldi. Bu yerda “Zayd” soʻzi oʻzgaruvchi soʻzdir. Uning kelishik koʻrsatkichi damma (yaʼni bosh kelishik) boʻlib, bu uning eʼrobdagi (kelishikdagi) oʻrniga ishora qiladi. “جَاءَ” feʼli esa bu soʻzni rafʼ holati-bosh kelishikda turishiga sabab boʻluvchi omildir.

رَأَيْتُ زَيْدًا – Zaydni koʻrdim hamda مَرَرْتُ بِزَيْدٍ – Zayd bilan uchrashdim, jumllariga toʻxtalib oʻtadigan boʻlsak, ulardan birinchisida “رَأَيْتُ - koʻrdim” feʼli oʻtimli boʻlganligi uchun “Zayd” nasb holati-tushumda kelgan boʻlsa, ikkinchi jumlada esa “بِ” old koʻmakchisi taʼsirida jarr holati-qaratqich kelishigida turibdi².

Shu yerda, arab tilshunosligining yana bir oʻziga xos tarafi haqida maʼlumot berib oʻtishimiz lozim. Maʼlumki, oʻzbek tili va boshqa koʻpgina tillar grammatikasida turlanish deganda soʻzlarning kelishiklarda oʻzgarishi, tuslanish deganda esa, feʼllarning zamon va mayllarda oʻzgarishi tushuniladi. Arab nahvi (grammatikasi)da esa, “moʻrab” deganda ham otlarning turlanishi, ham feʼllarning tuslanishi tushuniladi. Ularni farqlash uchun esa “eʼrobu-l-ism” – ism soʻz turkumining turlanishi, “eʼrobu-l-feʼl” – feʼlning zamon va mayllarda oʻzgarishi, kabi terminlar mavjud.

Yuqorida tilshunos olimlar fleksiyaga taʼrif berganlarida “omillar taʼsirida soʻz oxirining oʻzgarishi eʼrob, deb ataladi”, deya taʼrif berdilar va shu yerda “omil” soʻzini ishlatdilar. Demak, arab grammatikasiga koʻra soʻzlarning turlanishi va tuslanishiga biror narsa sabab boʻlishi lozim va oʻsha narsa “omil” deb nomlanadi va unga Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan mashhur nahvshunos olim Abdulqohir Jurjoniy oʻzining “Nahvda yuzta omil” nomli asarida quyidagicha taʼrif bergan: Omil – soʻzlarning oxirgi harf harakatini oʻzgartira oladigan koʻmakchi, yuklama va feʼllardir³.

Shayx Mustafo Gʻalayiniy esa oʻzining “جامع الدروس العربية” asarida omilni shunday taʼriflagan: jumladagi soʻzlarga eʼtibor beradigan boʻlsangiz, ulardan ayrimlari oʻzidan keyin kelayotgan soʻzga oʻz taʼsirini oʻtkazadi va uni turli kelishik va mayllarda turishini talab qiladi. Masalan, feʼlni oladigan boʻlsak, u oʻzi ishtirok etayotgan gapdagi egani bosh kelishikda, vositasiz toʻldiruvchini tushum kelishigida turishiga sabab boʻlyapti, yoki ismiy jumladagi egani olaylik, u xabar-ot-kesimni bosh kelishikda turishiga oʻz taʼsiri oʻtkazmoqda. Shuningdek, shart yuklamalari feʼlni shart maylida turishini talab qilsa, predloglar oʻzidan keyin kelayotgan ismlarni qaratqich kelishigida turishiga sabab boʻladi va mana shu oʻzidan keyingi soʻzga taʼsir koʻrsatayotganlarning barchasi omil, deb ataladi.⁴

Demak, arab tilida ism va feʼllarning turlanishi va tuslanishiga sabab boʻluvchi omillar mavjud va ular “eʼrob omillari”, deb nomlanadi. Ismlarning kelishiklarda turlanishiga, feʼllarni mayllarda oʻzgarishiga taʼsir qiluvchi bunday omillar yana bir mashhur tilshunos olim Sayyid

¹ حَفْنِي نَاصِف، مُحَمَّد دِيَاب، مُصْطَفَى طُمُوم، مُحَمَّد صَالِح . الدروس النحوية. دار العقيدة. مصر، الإسكندرية-2007. الصفحة 21

² Sayyid Sharif Jurjoniy. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 13-14.

³ Abdulqohir Jurjoniy. Nahvda yuzta omil. –T.: TIU nashryoti, 2014. –B. 91.

⁴ الشيخ مصطفى غلاييني. جامع الدروس العربية. بيروت، 1993. ص، 218

Sharif Jurjoniyning “Nahvi Mir” asarida to‘liq ochib berilgan. Olim ularni ikki turini keltiradi va ular lafziy hamda ma’naviy omillardir, deb ma’lumot bergan⁵. O‘z o‘rnida bu omillar yana bir necha turlarga bo‘linadi.

Masalan, lafziy omilning uchta turi mavjud bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Harflar, ya’ni old ko‘makchilar yoki yuklamalar.
2. Fe’llar.
3. Ismlar.

Ma’naviy omil esa ikki turga bo‘linib, birinchisi “al-ibtida” yoki ismning lafziy omillardan holi bo‘lishi, deb nomlansa, ikkinchisi hozirgi-kelasi zamon fe’lining nasb (istak mayli) va jazm (shart mayli)da turishini talab qiluvchi yuklama va olmoshlardan holi bo‘lishi, deb ataladi⁶.

Arab nahvini o‘rgangan ko‘pgina tilshunos olimlar o‘z asarlarida ismlarni kelishikda o‘zgarishiga ta’sir qiluvchi omillar, lafziy va ma’naviy kabi ikki turga bo‘linishi haqida ma’lumot berilib, so‘ngra birinchi bo‘lib lafziy omillarni bayon qilganlar.

Lafziy omilni yuqoridagi kabi uchta turga bo‘lish Sayyid Sharif Jurjoniyn, Mustafo G‘alayiniy asarlarida uchradi. Abdulqohir Jurjoniyn esa o‘z asarida bu omilni “samo’iy va qiyosiy” kabi ikki turga bo‘lgan. Ma’naviy omil va uning turlari bo‘yicha barcha nahvshunoslarning fikrlari bir xil.

Endi lafziy omilning har bir turiga alohida to‘xtalib o‘tsak. Sayyid Sharif Jurjoniyning “Nahvi Mir” nomli asarida lafziy omillar “فَصْلٌ فِي عَوَامِلِ الإِعْرَابِ” “E’rob omillari” nomli faslning “فِي الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ” “Lafziy omillar haqida” nomli birinchi qismida quyidagicha tahlil qilingan:

Bilginki, lafziy omillar uch bobga bo‘linib, ular harflar, fe’llar va ismlardir. Biz birinchi bo‘lib, ismga ta’sir qiluvchi harflarni bayon qilamiz va ular besh qismga bo‘linadi⁷.

Ma’lumki, arab tilida so‘z turkumlaridan biri “harf”, deb nomlanadi va u ism hamda fe’l so‘z turkumlaridan farqli ravishda o‘zi alohida hech qanday ma’no anglatmaydi. Bu so‘z turkumiga o‘zbek tilidagi yuklama, ko‘makchi va bog‘lovchilar hamda rus tilidagi predloglar kiradi.

Ismga ta’sir qiluvchi harflarning birinchisi predloglar bo‘lib, asarda ular quyidagicha yoritilgan:

الْقِسْمُ الْأَوَّلُ: الْحُرُوفُ الْجَارَّةُ: وَهِيَ سَبْعَةٌ عَشَرَ [عَشْرُونَ] حَرْفًا: الْبَاءُ، وَمِنْ، وَإِلَى، وَحَتَّى، وَفِي، وَاللَّامُ، وَرُبُّ، وَوَاوُ الْقِسْمِ، وَتَاءُ الْقِسْمِ، وَعَنْ، وَعَلَى، وَالْكَافُ لِلتَّشْبِيهِ، وَمُدُّ، وَمُنْدُ، وَحَاشَا، وَخَلَا، وَعَدَا، [وَكَيْ، وَلَعَلَّ، وَمَتَى فِي لُغَةٍ]، وَهِيَ تَجْرُ الْأِسْمَ، مِثْلُ: «الْمَالُ لَزَيْدٍ».

Ismga ta’sir qiluvchi harflarning birinchisi predloglar bo‘lib, asarda ular quyidagicha yoritilgan: Ismga ta’sir qiluvchilarning birinchisi “hurufu-j-jarr”dir. Ularning soni o‘n yettita (yoki yigirmata)dir. Ular quyidagilar: ب, بِ, إِلَى, مِنْ, فِي, حَتَّى, كَيْ, لَعَلَّ, كَيْ, رَبُّ, ل, وَ, رَبُّ, ل, فِي, حَتَّى, إِلَى, مِنْ, بِ - qasam vovi, qasam z, عَنْ, ت, إِذِ, ت, عَلَى, tashbih (o‘xshatish) كَيْ, لَعَلَّ, مُنْدُ, مُدُّ, كَيْ, لَعَلَّ, عَلَى, 8.

Yuqoridagi ma’lumotdan, arab tilida predloglar “hurufu-j-jarr” deb nomlanishini bilib oldik. Bunday deyilishiga sabab, predloglardan keyin turgan so‘zlar jarr holatida, ya’ni qaratqich kelishigida ifodalanishidir. Demak, predloglardan keyin kelgan ism doimo qaratqich kelishigida turadi. Masalan: الْمَالُ لَزَيْدٍ - Mol-mulk Zaydnikidir. Bu misolda Zayd so‘zi tegishlilik ma’nosini anglatuvchi لِ predlogi ta’sirida qaratqich kelishigida turibdi.

Asarda predloglarning umumiy soni o‘n yettita yoki yigirmata, deb ikki xil ko‘rsatilgan, bunga sabab, arab tilining ba’zi bir lahjalarida كَيْ, لَعَلَّ, كَيْ kabi uchta yuklamalar ham jarr, ya’ni qaratqich kelishigini talab qiluvchi old ko‘makchilar, deb hisoblanishidir.

Endi ismga o‘z ta’sirini o‘tkazuvchi lafziy omillarning yuqoridagi birinchi turi Abdulqohir Jurjoniyning “Nahvda yuzta omil” asarida qanday yoritilganiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, asarda ham avval ismlarni “jarr holati” ya’ni qaratqich kelishigida turishini talab qiluvchi old

⁵ O’sha asar, –B. 11.

⁶ Sayyid Sharif Jurjoniyn. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 37.

⁷ O’sha asar, –B.37.

⁸ Sayyid Sharif Jurjoniyn. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 38.

ko'makchilar bayon qilingan va ularning soni o'n yettita ekanligi ta'kidlanib, har bir predlog misollar bilan, alohida tahlil qilingan⁹.

وَالْقِسْمُ الثَّانِي: الْحُرُوفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ: وَهِيَ سِتَّةٌ: إِنَّ، وَأَنَّ، وَكَأَنَّ، وَلَكِنَّ، وَلَيْتَ، وَلَعَلَّ.
وَلَا بُدَّ لِهَذِهِ الْحُرُوفِ مِنْ اسْمٍ مَنْصُوبٍ وَخَبَرٍ مَرْفُوعٍ، مِثْلُ: «إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ»؛ «زَيْدًا» اسْمٌ إِنَّ وَ«قَائِمٌ» خَبَرُهَا.
وَاعْلَمْ، أَنَّ لَفْظَ إِنَّ وَأَنَّ لِلتَّحْقِيقِ، وَكَأَنَّ لِلتَّشْبِيهِ، وَلَكِنَّ لِلإِسْتِدْرَاكِ، وَلَيْتَ لِمَتَمِّي، وَلَعَلَّ لِلتَّرَجِّي.

Ismga ta'sir qiluvchi harflarning ikkinchisi "al-hurufu-l-mushabbaha bi-l-fe'l", ya'ni fe'lga o'xshash harflar bo'lib, ularning soni oltitadir va ular quyidagilar: إِنَّ، أَنْ، كَأَنَّ، لَكِنَّ، لَيْتَ، لَعَلَّ.¹⁰

Yuqoridagi huruflar, rus va o'zbek arabshunoslari tomonidan yuklamalar, to'g'rirog'i "egaga ta'sir qiluvchi yuklamalar" deb tarjima qilingan, chunki ularning anglatayotgan ma'nolari yuklamaga to'g'ri keladi hamda ular gapning egasiga ta'sir qiladi¹¹.

Ushbu yuklamalar ismiy jumla tarkibida kelganida egani tushum kelishigida, ot-kesimni esa bosh kelishikda turishini talab qiladi. Masalan: إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ – Darhaqiqat, Zayd turuvchidir. Bu jumlada Zayd so'zini nasb holatida, قَائِمٌ so'zini raf' holatida kelishining sababi إِنَّ yuklamasidir. Shuning uchun ham ega "ismu inna", ot-kesim "xabaru inna", deb nomlanadi.

Yuklamalarning qolganlarini sharhlab chiqadigan bo'lsak إِنَّ va أَنْ ta'kid yuklamalari, كَأَنَّ o'xshatish uchun ishlatiladi. لَكِنَّ "ammo, lekin, biroq" zidlov bog'lovchilari ma'nosida ishlatiladi. لَيْتَ ushalmaydigan orzu, ya'ni armonni, لَعَلَّ esa orzu, xohish va ehtimollikni anglatadi va ularning hammasi gapning egasini tushumda, ot-kesimini bosh kelishigida turishiga omil bo'ladi¹².

Masalan:

إِنَّ محمودًا صديقي العزيز. – Mahmud (chindan ham) aziz do'stim.

لَعَلَّ إبراهيم ينجح في الامتحان – Shoyad (zora) Ibrohim imtihonda muvaffaqiyat qozonsa.

كَأَنَّ زيدًا أسدٌ. – Zayd sherga o'xshaydi; Zayd sher kabidir.

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, bu yuklamalar gapning egasini tushum kelishigida, kesimini esa bosh kelishikda turishini talab qilayapti va shuning uchun bo'lsa kerak, ular Mustafo G'alayiniyning asarida "Ismlarning bosh kelishikda ifodalanishi", deb nomlangan bobida bayon qilingan.

وَالْقِسْمُ الثَّالِثُ مَا وَلَا [وَأَنَّ وَلَاتَ] الْمُشَبَّهَاتُ بِ لَيْسَ وَعَمَلُهُمَا كَعَمَلِ لَيْسَ، كَمَا تَقُولُ: «مَا زَيْدٌ قَائِمًا»، «زَيْدٌ»: اسْمٌ مَا، وَ«قَائِمًا» خَبَرُهَا [وَأَنَّ لَأَدَّ خَيْرًا مِنْ أَحَدٍ].

Uchinchi omil لَيْسَ ga o'xshash مَا va لَا (إِنَّ va لَاتَ ham) inkor yuklamalari. Ular لَيْسَ ning vazifasini bajaradilar. Masalan: مَا زَيْدٌ قَائِمًا - Zayd turmagan (turuvchi emas)¹³. Shu yerda eslatib o'tishimiz kerakki, لَيْسَ ismiy jumla tarkibida kelib, bo'lishli gapni inkor gapga aylantirish uchun ishlatiladigan va ot-kesimni tushum kelishigida turishini talab qiluvchi yordamchi fe'ldir. U faqat ot-kesimga ta'sir qiladi, ismiy gapning egasi esa, bosh kelishikda turadi. مَا inkor yuklamasi لَيْسَ o'rnida ishlatilganida, u ham ot-kesimni tushumda kelishini talab qiladi. Shuning

⁹ Abdulqohir Jurjoni. Nahvda yuzta omil. – T.: TIU nashryoti, 2014. – B. 11-17.

¹⁰ Sayyid Sharif Jurjoni. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. – B.38; Abdulqohir Jurjoni. Nahvda yuzta omil. – T.: TIU nashryoti, 2014. – B. 17.

¹¹ Abdujabborov A. Arab tili. – T.: TIU, 2007. – B. 186.

¹² الشيخ مصطفى غلاييني. جامع الدروس العربية. بيروت، 1993، ص. 255.

¹³ Sayyid Sharif Jurjoni. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. – B. 39; Abdulqohir Jurjoni. Nahvda yuzta omil. – T.: TIU nashryoti, 2014. – B. 19.

uchun *مَا زَيْدٌ قَائِمًا* - Zayd turmagan, jumlasida *قَائِمًا* ot-kesim tushumda turibdi. Qolgan yuklamalar ham shu vazifani bajaradi¹⁴.

وَالْقِسْمُ الرَّابِعُ: لَا الَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ، يَكُونُ اسْمُهَا مَنْصُوبًا مُضَافًا غَالِبًا، وَخَبَرُهَا مَرْفُوعًا، مِثْلُ: «لَا غُلَامٌ رَجُلٌ ظَرِيفٌ فِي الدَّارِ». فَإِنْ كَانَتْ بَعْدَهَا نَكْرَةٌ مُفْرَدَةً، كَانَتْ مَبْيُتَةً عَلَى الْفَتْحِ، مِثْلُ: «لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ». وَإِنْ كَانَتْ بَعْدَهَا مَعْرِفَةٌ بِجَبِّ تَكْرِيرِهَا مَعَ مَعْرِفَةٍ أُخْرَى، وَتُلَغِي لَا، وَتَرْفَعُ الْمَعْرِفَةُ بِالْإِبْدَاءِ، مِثْلُ: «لَا زَيْدٌ عِنْدِي، وَلَا عَمْرُو». وَإِنْ كَانَتْ بَعْدَهَا نَكْرَةٌ مُفْرَدَةً وَمُكَرَّرَةً أُخْرَى، فَيَجُوزُ فِيهَا خَمْسَةُ أَوْجُهٍ:

1 - [فَتْحُ الْأَوَّلِ وَالثَّانِي:] «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»،

2 - و [رَفْعُ الْأَوَّلِ وَالثَّانِي:] «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»،

3 - و [فَتْحُ الْأَوَّلِ وَرَفْعُ الثَّانِي:] «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»،

4 - و [عَكْسُهُ:] «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»،

4. - و [فَتْحُ الْأَوَّلِ وَنَصْبُ الثَّانِي:] «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ».

Ism e'robiga ta'sir qiluvchi omillarning to'rtinchisi لَا mutloq inkor yuklamasi. Agar bu yuklama ismiy jumla tarkibida kelsa, egani tushum kelishigida, ot-kesimni bosh kelishikda turishini talab qiladi. Aksariyat hollarda uning egasi vazifasida muzof keladi, masalan: لَا غُلَامٌ – Hovlida kishining g'ulomi zukko emas¹⁵.

Agar لَا inkor yuklamasidan keyin birlikda, noaniq holatdagi so'z kelsa, u doimo fatha bilan harakatlanadi. Masalan: لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ – Hovlida hech kim yo'q.

لَا inkor yuklamasidan keyin aniq holatdagi ot kelsa va undan keyin yana لَا yuklamsi aniq holatdagi ot bilan takror kelsa, لَا ning ta'sir kuchi ketadi hamda aniq holatdagi har ikki ot ham bosh kelishikda turadi, masalan: لَا زَيْدٌ عِنْدِي، وَلَا عَمْرُو – Menikida na Zayd va na Amr bor.

Agar لَا inkor yuklamasi takror kelsa va undan keyin birlikda, noaniq holatdagi ismlar ketma-ket kelsa, ular quyidagi beshta holatlardan birida bo'lishi mumkin¹⁶:

1. Birinchi va ikkinchi so'zlarning har ikkisi ham fatha bilan harakatlangan bo'lishi mumkin. Masalan: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ.
2. Birinchi va ikkinchi so'zlarning har ikkisi ham bosh kelishikda turishi mumkin. Masalan: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
3. Birinchi so'z tushum kelishigida, ikkinchisi bosh kelishikda turishi mumkin, masalan: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
4. Uchinchi holatning aksi bo'lishi mumkin, masalan: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
5. Birinchi so'z fatha bilan, ikkinchi so'z tanvin fatha bilan harakatlangan bo'lishi mumkin¹⁷, masalan: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

وَالْقِسْمُ الْخَامِسُ: حُرُوفُ الْإِدَاءِ، وَهِيَ خَمْسَةٌ: يَاءٌ، وَآيَا، وَهِيَا، وَأَيُّ، وَالْهَمْزَةُ الْمَفْتُوحَةُ. وَهِيَ تَنْصِبُ الْمُتَنَادِيَ الْمُضَافَ، مِثْلُ: «يَا عَبْدَ اللَّهِ»، وَالشَّيْبَةُ بِالْمُضَافِ، مِثْلُ: «يَا طَالِعًا جَبَلًا»، وَالنَّكْرَةُ غَيْرَ الْمُعَيَّنَةِ كَقَوْلِ الْأَعْمَى: «يَا رَجُلًا خَذْ بِيَدِي»، وَإِنْ كَانَ الْمُتَنَادِيُّ مُفْرَدًا مَعْرِفَةً، يُبْنَى عَلَى عَلَامَةِ الرَّفْعِ، مِثْلُ: «يَا زَيْدًا»، وَ«يَا زَيْدَانًا»، وَ«يَا مُسْلِمُونَ»، وَ«يَا مُوسَى»، وَ«يَا قَاضِي».

إِعْلَمْ أَنَّ أَيَّ وَالْهَمْزَةَ لِلْقَرِيبِ، وَأَيَا وَهِيَا لِلْبَعِيدِ، وَيَا عَامَةً لِلْقَرِيبِ وَالْبَعِيدِ.

يَا، أَيَا، هِيَا، Beshinchi omil undov yuklamalaridir. Ularning soni beshta bo'lib, quyidagilardir: يَا، أَيَا، هِيَا، أ.

¹⁴ Sayyid Sharif Jurjoniyy. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiyy kutubxona, 1997. –B. 39.

¹⁵ O'sha asar, o'sha bet.

¹⁶ Sayyid Sharif Jurjoniyy. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiyy kutubxona, 1997. –B. 39.

¹⁷ Qosimova S. Hamiduddin Daririyning "Muqaddima" asari: matn va tadqiq. –T.: TDSHI, 2014. –B. 114.

Bu yuklamalardan keyingi undalma izofa holatida bo'lsa, uning muzofi tushum kelishigida turadi, masalan: يَا عَبْدَ اللَّهِ

Agar undov yuklamalaridan keyingi undalma atoqli ot bo'lsa yo so'zlovchiga yaqin, ko'ziga ko'rinadigan masofadagi muayyan shaxsga qaratilgan va bir so'zdan iborat bo'lsa, artiklsiz, tanvinsiz, bosh kelishikda bo'ladi¹⁸:

يَا زَيْدُ، يَا زَيْدَانُ، يَا مُسْلِمُونَ، يَا مُوسَى، يَا قَاضِي.

Shuni unutmaslik kerakki, أَيُّ va أَيَا yaqindagi undalmaga, أَيَا va أَيَا uzoqdagi undalmaga murojaat qilish uchun ishlatiladi. يَا esa uzoqdagiga ham, yaqindagiga ham ishlatilaveradi¹⁹.

Ismning turlanishiga ta'sir qiluvchi lafziy omillarning ikkinchi turi fe'llar bo'lib, ular "Nahvi Mir" asarida alohida bir bob sifatida yoritilgan.

Ma'lumki, fe'llarning barchasi so'zlarning o'zgarishiga omil (sabab) bo'ladi va ularning omil bo'lmaydigani yo'q. Omil fe'llar ikki qismga bo'linadi va ular quyidagilar: birinchi qism aniq daraja fe'llarining ta'sir doirasi haqidadir.

Arab tilida ham fe'l o'timli va o'timsiz deb nomlanuvchi ikki turga bo'linadi va ular xoh o'timli, xoh o'timsiz bo'lsin egani bosh kelishikda turishini talab qiladi, ya'ni eganing bosh kelishikda ifodalanishiga fe'l omil bo'ladi²⁰. Masalan: قَامَ زَيْدٌ - Zayd turdi.

Shuningdek, aniq daraja fe'li jumladagi oltita bo'lakni tushum kelishigida turishiga sabab bo'ladi va ular quyidagilar²¹:

1. Maf'ul mutlaq. Masalan: ضَرَبَ زَيْدٌ ضَرْبًا وَ قَامَ زَيْدٌ قِيَامًا.
2. Maf'ul fihi (O'rin-payt holi). Masalan: صُمْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَجَلَسْتُ فَوْقَكَ.
3. Maf'ul ma'ahu (Birgalikni ifodalovchi to'ldiruvchi). Masalan: جَاءَ الْبَرْدُ وَالْجُبَّاتِ أَيَّ مَعَ الْجُبَّاتِ.
4. Maf'ul lahu (Sabab va maqsad holi). Masalan: قُمْتُ إِكْرَامًا لِّزَيْدٍ، وَضَرْبُهُ تَأْيِيْبًا.
5. Hol (Ravish holi). Masalan: جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا.
6. Tamyiz (Cheklov). Cheklov gapning kesimi ifodalagan ma'noning ob'ektini aniqlab, chegaralab keladi. Masalan: طَلَبَ زَيْدٌ نَفْسًا.

O'timli fe'l arab tilida "fe'lun muta'addiyun" deb ataladi va u o'timsiz fe'l (fe'lun lazimund)dan farqli ravishda vositasiz to'ldiruvchini tushum kelishigida turishini talab qiladi. Masalan: ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا - Zayd Amrni urdi. Ma'lum bo'lyaptiki, fe'llar gapning ayrim ikkinchi darajali bo'laklarini nasb holatida turishiga omil bo'ladi.

O'timli fe'lning vositasiz to'ldiruvchini nasbda ifodalanishiga omil bo'lishi haqida Abdulqohir Jurjoniyl shunday ma'lumot beradi: o'timli fe'l vositasiz to'ldiruvchiga o'z ta'sirini o'tkazadi va bunday fe'llar uch turga bo'linadi.

1. Bir to'ldiruvchiga ega o'timli fe'l. Masalan: ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا - Zayd Amrni urdi.
2. Ikki to'ldiruvchiga ega bo'lgan o'timli fe'l, to'ldiruvchilarning ikkinchisi birinchi to'ldiruvchiga bog'liq bo'ladi yoki aksincha, ikkinchi to'ldiruvchi birinchisiga bog'liq bo'lmasligi ham mumkin. Ikkinchi to'ldiruvchi mazmunan birinchisiga bog'liq. Masalan: عَلِمْتُ زَيْدًا فَاضِلًا - Zaydni fozil (inson) deb bildim²². Ikkinchi to'ldiruvchi mazmunan birinchisiga bog'liq emas. Masalan: أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا - Zaydga dirhamni berdim. Ikki to'ldiruvchini talab qiluvchi o'timli fe'lning bu turini Sayyid Sharif Jurjoniyl, "Ismiy jumlaning muftada va xabarini vositasiz to'ldiruvchiga aylantiruvchi

¹⁸ Sayyid Sharif Jurjoniyl. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 41.

¹⁹ Abdulqohir Jurjoniyl. Nahvda yuzta omil. –T.: TIU nashryoti, 2014. –B. 20.

²⁰ Sayyid Sharif Jurjoniyl. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 46.

²¹ O'sha asar, o'sha bet.

²² Abdulqohir Jurjoniyl. Nahvda yuzta omil. –T.: TIU nashryoti, 2014. –B. 76.

fe'l hamda muftada va xabar bo'lmagan ikki ismni vositasiz to'ldiruvchiga aylantiruvchi fe'l", deb ta'riflagan²³.

3. Uchta to'ldiruvchiga ega o'timli fe'l. Masalan: **أَعْلَمَ اللَّهُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِلًا** - Alloh Zaydga Amrni fozil inson ekanligini bildirdi.

Yuqoridagi misolda keltirilgan **زَيْدًا , عَمْرًا , فَاضِلًا** so'zlari tushum kelishigida ifodalangan va ularning har biri maf'ul bihi (vositasiz to'ldiruvchi)dir²⁴.

Ismlarning kelishigiga ta'sir qiluvchi fe'llarga majhul darajadagi fe'llar ham kiradi. Arab tili grammatikasida majhul darajadagi fe'l ega (fo'il)ning o'rniga o'z vositasiz to'ldiruvchisini bosh kelishikda va qolgan bo'laklarni tushumda turishini talab qiladi. Masalan: **ضُرِبَ زَيْدٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، أَمَامَ الْأَمِيرِ، ضَرْبًا شَدِيدًا، فِي دَارِهِ، ثَائِبًا، وَالْخَشْبَةَ**

Zayd juma kuni o'z hovlisida, amir oldida, odob berish maqsadida yog'och bilan qattiq savalandi²⁵. Bu jumlada "Zayd" so'zi majhul daraja fe'l ta'sirida bosh kelishikda ifodalandi va u shu gapning grammatik egasi, nahvga ko'ra esa "no'ibu-l-fo'il" vazifasini bajarayapti.

Majhul darajadagi fe'l o'timli bo'lsa, uning vositasiz to'ldiruvchisi gapning grammatik egasi vazifasini bajaradi. Agar majhul darajadagi fe'l o'timsiz bo'lsa (albatta uning vositasiz to'ldiruvchisi ham bo'lmaydi), gapning egasi bo'lmaydi. Bunday gaplar o'zbek tilida "shaxsi topilmaydigan yoki shaxsi noma'lum gap" deb ataladi.

Ma'lumki, arab tilida "noqis fe'llar" deb ataluvchi fe'llar mavjud va ular ham ismni kelishigiga ta'sir qiladi²⁶. Noqis fe'llar tarkibiga quyidagilar kiradi:
كَانَ، وَصَارَ، وَظَلَّ، وَبَاتَ، وَأَصْبَحَ، وَأَضْحَى، وَأَمْسَى، وَعَادَ، وَأَضَ، وَغَدَا، وَرَاحَ، وَمَا زَالَ، وَمَا انْقَلَبَ، وَمَا بَرَحَ، وَمَا قَتِيَ، وَمَا دَامَ، وَلَيْسَ، (وَاسْتَحَالَ، وَقَعَدَ، وَكَانَ).

Bu fe'llarning noqis deb atalishi, ularning semantik xususiyatidan kelib chiqqan. Ularning "noqisligi" yordamchi fe'l vazifasida kelganida namoyon bo'ladi. Bu fe'llar yordamchi fe'l vazifasida kelganida, ismni ham, fe'lni ham boshqaradilar.

Agar bu fe'llar ismiy gap tarkibida faqat ega (muftada) bilangina kelsa, gap tugallanmagan hisoblanadi. Jumla tugallangan bo'lishi uchun albatta, gapning ot-kesimi (xabar) ham bo'lishi shart. Aks holda, jumla tugallanmagan hisoblanadi. Shuning uchun ham bu fe'llar "noqis fe'llar" deb nomlangan²⁷.

Ushbu fe'llar ismiy jumla tarkibida ishlatilganida, ega (muftada)ni bosh kelishikda va ot-kesim (xabar)ni tushum kelishigida turishini talab qiladi²⁸. Masalan: **كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا**. Zayd tik turgan edi.

Bu kabi jumlalarda bosh kelishikdagi ega **كَانَ** ning ismi, tushum kelishigidagi ot-kesim esa **كَانَ** ning xabari deb nomlanadi.

Arab tilida taajjubni ifodalovchi fe'llar bo'lib, ular "taajjub fe'llari" deb nomlanadi. Taajjub fe'llari ikki shaklda ishlatiladi.

Birinchisi **مَا أَحْسَنَ زَيْدًا** shaklida. Masalan: Zayd qanday yaxshi! Ko'rib turganimizdek, taajjub fe'lidan keyingi taajjublanilgan shaxs yoki narsa tushum kelishigida bo'ladi. Yuqoridagi jumlaning tahlil qiladigan bo'lsak, uning so'zma-so'z tarjimasini "qaysi narsa Zaydni yaxshi qildi". «مَا» gapda "narsa" ma'nosida kelib, bosh kelishikdagi ega o'rnidadir. «أَحْسَنَ» esa, bosh kelishikdagi ot-kesimning o'rnida ishlatilgan hamda uning o'zining yashiringan egasi bo'lib, u «هُوَ»dir. «زَيْدًا» esa vositasiz to'ldiruvchi²⁹.

Ikkinchisi esa, **أَحْسَنُ بَرِيدٌ** shaklida. Masalan: Zayd qanday yaxshi! «أَحْسَنُ» buyruq maylida ifodalangan va ot-kesim o'rnida. Uning so'zma-so'z tarjimasini: Zayd yaxshi ish qildi

²³ Sayyid Sharif Jurjoni. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 51.

²⁴ Abdulqohir Jurjoni. Nahvda yuzta omil. –T.: TIU nashryoti, 2014. –B. 76.

²⁵ Sayyid Sharif Jurjoni. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 50.

²⁶ O'sha asar. –B. 53; 230.ص. 1993، جامع الدروس العربية. بيروت،

²⁷ Sayyid Sharif Jurjoni. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 53.

²⁸ الشيخ مصطفى الغلاييني. جامع الدروس العربية. بيروت، 1993.ص. 231.

²⁹ Sayyid Sharif Jurjoni. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 56.

yoki yaxshi hulq sohibiga aylandi. Qolipdagi “ب” orttirilgan predlog bo‘lib, hayratlanish ob’ekti bu predlog bilan qaratqich kelishigida keladi³⁰.

Taajjubni ifodalash uchun faqat uch o‘zakli fe’llargina yuqoridagi ikki shaklga qo‘yiladi. Boshqalari ishlatilmaydi.

Yuqoridagi ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, ismlarning turlanishida fe’llarning ta’siri kattadir. O‘timli fe’l tushum kelishigidagi vositasiz to‘ldiruvchini talab qilsa, o‘timlimi, o‘timsizmi, aniq darajadagi fe’l esa, gapda mutlaq masdar, tamyiz, o‘rin-payt holi hamda sabab-maqсад hollari kabi gapning ikkinchi bo‘laklarining kelishiga sabab bo‘ladi va bu bo‘laklar ham nasb holatida ifodalanadi.

Ma’lumki, arab tilida shunday ismlar borki, ular boshqa ismni kelishikda turlanishiga sabab bo‘ladi. Ismning turlanishiga ta’sir qiluvchi lafziy omillarning uchinchi bobi aynin shunday ismlarga bag‘ishlangan.

Ismning kelishigiga ta’sir qiluvchi ismlardan birinchisi o‘tgan zamon fe’li ma’nosidagi so‘zlardir. Arab tilida shunday so‘zlar borki, ular aslida ism so‘z turkumiga kiradi, ammo o‘tgan zamon fe’lining ma’nosini anglatadi. Bu so‘zlarga هَيْهَات “uzoq” “uzoq bo‘ldi” ma’nosida, شَتَّان “farq” “farq qildi” ma’nosida, سُرْعَان “tez, tezlik bilan” “tez bo‘ldi, shoshdi” ma’nosidagi so‘zlar kirib, jumla fo‘ili, ya’ni egani bosh kelishikda turishini talab qiladi³¹. Masalan: هَيْهَات يَوْمَ الْعِيدِ - Bayram kuni uzoqdir.

Izofa birikmasining muzofi ham turlanishga sabab bo‘ladi. U o‘zidan keyingi muzof ilayhini qaratqich kelishigida turishini talab qiladi. Masalan: جَاءَتِي غَلَامٌ زَيْدٌ - Menikiga Zaydning xizmatkori keldi. Misoldagi izofada aslida “ل” old ko‘makchisi bor. U birikma tarkibidan tushirib qoldirilgan, lekin shunday bo‘lsa-da, ma’nosi saqlab qolingani. Yuqorida keltirilgan misoldagi izofa aslida “غَلَامٌ زَيْدٌ” bo‘lgan, so‘ngra old ko‘makchi tushirib qoldirilgan.

Aniq sonni bildirmaydigan, umumiy miqdorni ifodalashda qo‘llaniladigan كَمْ hamda كَذَا olmoshlari ham turlanishga sabab bo‘luvchi ismlar tarkibiga kiradi. Bulardan كَمْ olmoshi ikki xil ma’noni ifodalaydi. Birinchisi so‘roq, ikkinchisi darak ma’nosini beradi. U so‘roqni ifodalaganda undan keyin kelgan sanalmish cheklov bo‘lib, tushum kelishigida turadi. Masalan: كَمْ رَجُلًا عِنْدَكَ - Huzuringda necha kishi bor?

كَمْ olmoshi so‘roqni emas, “qanchalar”, “naqadar ko‘p” kabi undov ma’nolarida ham ishlatiladi va bunda u o‘zidan keyingi so‘zni izofaning ikkinchi bo‘lagi sifatida qaratqich kelishigida turishini talab qiladi. Masalan: كَمْ مَالٍ أَنْفَقْتُ - Qancha molni sarflading!

Biz yuqorida ismlarning kelishiklarda turlanishiga sabab bo‘luvchi lafziy omillar haqida ma’lumot berdik, endi ma’naviy omillarga ham to‘xtalib o‘tsak.

Ma’lumki, arab tili grammatikasida ma’naviy omillar ikki qismdan iborat bo‘lib ulardan bittasi ismga ta’sir qilsa, ikkinchisi fe’llarning o‘zgarishiga sabab bo‘ladi. Ismga ta’sir qiluvchi ma’naviy omil “ibtido” deb nomlanadi va u quyidagicha ifodalanadi:

Ibtido (jumlaning boshida kelish). Bunda ism yuqorida keltirilgan lafziy omillardan xoli bo‘ladi. Ibtido muhtada, ya’ni ega va xabar - ot-kesimni bosh kelishikda turishini talab qiladi. Masalan: زَيْدٌ قَائِمٌ - Zayd (tik) turibdi (turuvchidir).

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, arab tilida harf, fe’l va ism so‘z turkumlarining barchasi gapda ismlarni kelishiklarda turlanishiga sabab bo‘luvchi omillar hisoblanadi. Harflarning aksariyat qismi, aniqrog‘i, predloglar gapda qaratqich kelishigining ifodalanishiga sabab bo‘lsa, ba’zi yuklamalar va fe’llar tushum kelishigining ishlatilishiga omil bo‘ladi. Ismlarning o‘zgarishiga boshqa bir ism ham omil bo‘ladi. Ular fe’l ma’nosidagi so‘zlar, olmoshlar va sifat turlari hamda so‘zning izofa birikmasida kelishidir. Ularning hammasi lafziy omillar hisoblanadi. Ismlarning turlanishiga yana ma’naviy omillar ham sabab bo‘ladi va u “al-ibtida” deb ataladi. Ibtida, degani ismiy jumla egasining gap boshida kelishi bo‘lib, u egani bosh

³⁰ 85 حَفْنِي نَاصِف، مُحَمَّد دِيَاب، مُصْطَفَى طُمُوم، مُحَمَّد صَالِح. الدروس النحوية. دار العقيدة. مصر، الإسكندرية-2007. الصفحة

³¹ Sayyid Sharif Jurjoni. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. –B. 57.

kelishikda ifodalanishiga sababdir. Shuningdek, mana shu ega o'z o'rnida ot-kesimni bosh kelishikda turishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A. Abdujabborov. Arab tili. –T.: Toshkent islom universiteti, 2015.
 2. Abdulqohir Jurjoniy. Nahvda yuzta omil. –T.: TIU nashryoti, 2014
 3. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. -М.: Наука, 2001. 592 с.
 4. Sayyid Sharif Jurjoniy. Nahvi Mir. – Karachi: Qadimiy kutubxona, 1997. 48 b.
 5. Qosimova S. Hamiduddin Daririyning “Muqaddima” asari: matn va tadqiq. –T.: TDSHI, 2014. 151 b.
1. الشيخ مصطفى الغلاييني، جامع الدروس العربية، بيروت، 1993. ص. 738
 2. فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. القاهرة. نهضة مصر. 1973. ص. 214
 3. محمود الزمخشري. الانموذج في النحو. مصر. 1323 هـ/1987م. ص. 408
- حفي ناصف. محمد دياب. مصطفى طوموم. محمد صالح. الدروس النحوية. دار العقيد. مصر، 2007